

Недуга (скорочено)

Євген Плужник

Євген Плужник

Недуга

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

I

Морозного зимового вечора директор заводу Іван Семенович Орловець прийшов у театр. Йому не хотілося ні розваги, ні відпочинку. Не хотів нидіти тут майже чотири години, слухаючи не цікаву йому музику. Він уже хотів знайти свого товариша Куницю і намовити вертати додому, та раптом до нього підійшов Звірятин. З усіх своїх співробітників Іван Семенович найменше хотів би бачити цього погордливого і ворожого до нього спеца, від якого тхнуло дорогими цигарами, а тепер, здається, ще й алкоголем. Звірятин іронічно сказав, що здибались вони в оточенні правовірного пролетаріату, трудова маса, так мовити. Глядачі, вишукано вдягнені, були зовсім неподібні до тих, кого знав й з ким працював Іван Семенович.

До зали ще не пускали, і Звірятин та Орловець пішли у курильню. Звірятин мав дорогу, з інціялами цигарницю. Іван Семенович мав папір і тютюн. Звірятин говорив, що все найкраще, починаючи від місць у театрі, належить тим, кого Іван Семенович жене. Орловець пригадав, який мовчазний і коректний бував Звірятин на посаді (недурно ж Англійцем прозвано його в Управі), а тут він поводився зовсім по-іншому.

Куниці досі не було, і Іван Семенович уже подумав йти додому. Глядачі уже пішли в зал, а він чекав в ніші і нервував: чому приперся сюди, навіщо йому ті гастролі якоїсь славнозвісної Ірини Едуардівни Завадської? Куниця прибіг червоний і зніяковілий. Виявилося, що він бігав зі знайомими на пиво. Друг силою потяг Івана Семеновича до дверей, за якими вже лунала увертюра. Орловцю не сподобалося, що Куниця взяв квитки у четвертий ряд. "Зміщанюється Куниця..." – подумав він. Проходячи до свого місця, Іван Семенович переживав, бо його черевики голосно рипіли.

Розлючений Іван Семенович сидів і слухав музику, але думав про роботу. На сцені показували "Кармен". Орловець так задумавсь, що навіть не помітив, як вийшла Завадська – жінка з блискучими очима. Струнка, циганського типу. Чоловік пригадав, що десь бачив цей спокійний, глибокий, якийсь невидючий погляд. Ірина Едуардівна Завадська... Ні, такої він ніколи не знав. Але ж когось, дуже на неї схожу, знав! Він упізнав її... стегна.

Коли завіса впала, Орловець з Куницею підійшли до Писаренка. Шепотом Орловець питав Писаренка, хто і звідки ця актриса. Писаренко не знав, але відразу покликав

Мюфке - низенького не то хлопчика, нето дідка з величезною патлатою головою. Рецензента Мюфке, музичного критика, називали Ля-Бемоль. Він знав Івана Семеновича і Куницю і пообіцяв на другий антракт усе про неї розвідати.

Коли залунав дзвінок, і Іван Семенович сів на своє місце, Куниця подумав, що Орловець хворий: "Бач, як очі позападали. Да-а... історія... І яке йому діло до цієї... стерви? Ач, викручується... Ну, не бісової тобі пари жінка - щоб отак танцювати! Чорт, а не баба..." Іван Семенович пас очима кожен рух високої жінки в квітчастій великій хустці. Коли Кармен урвала свій палкий танок, під грім оплесків сплигуючи зі столу, знялося круг ніг їй чорне убрання, високо відкриваючи стрункі по-дівочому ноги. "Це ж наша панянка!" - голосно, здалось Куниці, гукнув Іван Семенович.

II

Іван Семенович не спав усю ніч. З самого ранку він вийшов на ґанок. Небо було ще по-нічному сіре, вкрите грубим рівним шаром важких снігових хмар. Навкруги було тихо. Тільки з-за двоповерхового будинку Управи чулося інколи, як пихкає завод, та з боку міста долітав невиразний гуркіт. Управське подвір'я тонуло в сутінках. Тільки в кінці двору, в будинку, де відведено квартирі декому з адміністрації та інженерів, світилося два вікна. Там жив Звірятин. Був цей інженер тепер ще неприємніший Івану Семеновичу: обурював той спокійний цинізм, що вчувався в кожному слові Звірятина. А втім, хіба це не природно для людини такого типу - жити тільки для себе й собою, особливо тепер, смерть своєї кляси й ладу переживаючи?

Іван Семенович вступив на задній заводський двір, завалений вугіллям та купами старого ганджованого заліза. Почувши звуки інших заводів, Орловцю повернулися певність і спокій. Чув себе молодим і дужим, як давно в юнацтві, як там... на гойдалці. Сторожа Свирида Орловець запитав, чи він не з Донбасу. Свирид сказав, що звідти, до революції на Григоріївському заводі працював, а коли втратив руку у бою з Денікіним, прибився сюди і сторожує. Орловець розповів, що він теж з Донбасу, з Таланського заводу. Тамошній він, та теж прибило його сюди. Не їздив додому кілька років, але вчора побачив одну знайому. Тобто вони не знайомі, але був на Таланському головний інженер Павленко - так це дочка його, одначка. "Тепер вона співачка відома, в опері виступає... І прізвище в неї інше - Завадська. Кажуть, замужем була, та покинула, чи що, чоловіка... Чи з білими відступив, - не знаю..."

Іван Семенович хотів виговоритися до кінця. Тому розповів, що впізнав ту жінку по ногах... Колись її прозивали "Панянка", бо горде було - страх! А одного разу повертались хлопці (Орловцю тоді років з 20 було) ранком з купання... Йшли заводським парком, повз будинки адміністрації. Був липень і якесь свято. На гойдалці, яку поставили хлопці на Клечальну, стояла панянка. Та несила їй - не розгойдається. А коло гойдалки літня вже жінка якась, німкеня, чи що. Побачила хлопців, щось сказала до панянки, а та нічого, немов і немає їх... А хлопці підморгують: "Ану, Іване, хитни!" Скочив він на гойдалку і сильно розгойдав. Німкеня внизу репетувала, а панянка зблідла і мовчала. Іван хотів, щоб заговорила, але дівчина так і не сказала жодного слова. Вітер закотив їй спідницю, високо відкрив ноги, до білих мережив на стегнах.

Іванові не стало сили тоді в злякані очі її дивитись... Кинув гойдати. А вчора її впізнав.

Орловець пішов у кінець двору, де починали робітники накидати вугілля в вагонетки. Взяв лопату й працював довго – мовчки й старанно. Потім пішов додому, але дружини вже не було. "Родина, – зло подумав Іван Семенович, сам дивуючись, що це чомусь неприємно йому сьогодні. – Тижднями не бачимо одне одного...". Швиденько вмився й, так-сяк поснідавши, поспішив до Управи. В кабінеті назустріч йому підвівся з канапи інженер Звірятин. "Добридень, директоре!" – привітав він Івана Семеновича по-піонерськи. Звірятин говорив директору, що це природно – брати від життя не тільки більше, а й краще. Він говорив, що може все називати своїми іменами, а на Іванові Семеновичу футлярчик, шкаралуща, і що там всередині, він, певно, і сам не знає: "Бо, думаючи про всіх і за все, ви ніколи, мабуть, над собою не думали. То як же ви можете впевнитись, що ви кращий за мене, що я міщанин, а ви – ні?.."

Звірятин запитав Івана Семеновича, як йому вчорашня актриса Завадська. Та до кабінету увійшов інженер Сквирський, щоб нагадати, що о 9 нарада. Івана Семеновича цей мовчазний здебільшого й по-німецькому акуратний інженер завжди дратував. Орловець не хотів ще й увечері бачити цих помічників своїх, і несподівано кинув: "Я не буду". Потім подивився на Звірятина і сказав: "Я сьогодні до опери йду".

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

III

Іван Семенович взяв квитка, але вагався, чи йти. Краще було б відіспатися після безсонної ночі. Чоловік сміявся з себе: коли ж це став він таким аматором, що два вечора зряду може і хоче слухати ту саму "Кармен"? Але йому хотілося ще раз подивитись на Ірину Завадську.

Цього вечора йому було приємно бути в цій рухливій, такій святковій юрбі. Адже не щодня випадає йому бачити стільки веселої, з блискучими очима молоді, стільки гарних, так одна на одну не схожих, жінок... Орловець подумав, що йому давно вже треба відпочивати час від часу на людях, це так добре діє на нерви; вечір у театрі, наприклад...

Знову він сидів у четвертому ряду. Безсонна ніч і цілоденна втома давали себе знати: від яскравого світла боліли очі. За його спиною розмовляло троє: великий, акторського типу дідуган – Іван Скорик; прищуватий, потворно горбатий молодик; з сивизною вже, чи то диякон, чи то професор. Останній розводився про високий рівень співу і гри високоповажної Ірини Едуардівни Завадської. Він, Ієронім Трьохсвятський, не раз уже писав про все це в їхній центральній і місцевій пресі. Він погоджувався зі Скориком, що кращу Кармен світ чи й бачив. Горбань щось пошепки розповів співрозмовникам про Завадську, і всі троє почали реготати. "Всі ви однакові, – огидливо знизавши плечима, подумав Іван Семенович. – Розводитеся про мистецтво та ідеали, а кінчаєте..." Та й не скінчив, бо подумав про смужку мережив у шовковому шумі чорного убрання...

Орловця покликав Мюфке. Іван Семенович йшов, наче давно й нетерпляче чекав цього маленького чоловіка, мав пильну до нього справу. Мюфке питав, чи задоволений товариш Орловець тими відомостями про співачку, що їх учора подав йому. Дивлячись вниз, Іван Семенович сказав, що йому треба побачити її. Хитрі зелені вогники забігали в очах Мюфке, і він грайливо підморгнув Іванові Семеновичу. Рецензент пообіцяв: раз така важлива справа, він спробує, але не обіцяє напевне.

Орловець сів на своє місце і міркував про те, що сталося. Тепер Мюфке в'язнуниме зараз від його, Івана Семеновича, імені до незнайомої, зовсім чужої жінки... Для чого? Кому це потрібно? Тільки не Іванові Семеновичу!.. Нащо йому бачити цю Ірину Едуардівну, що має він їй сказати?.. Що от багато років тому працював він на тій заводі, де тато її за інженера був? І що несла їй було розгойдати важку дошку на гойдалці.. Чорт знає що! Нарешті вирішив просто, щиро все їй пояснити, і вона зрозуміє... Та коли Завадська вийшла, Орловець подумав, що не зможе їй нічого пояснити, бо й сам нічого не розуміє...

В антракті протисся до нього Мюфке, заклопотаний і урочистий і сказав йти за ним. Він привів Івана Семеновича покрученими коридорчиками, напівпорожніми кімнатами до якихось дверей. Орловець зайшов. Актриса була за шовковою завісою, бо перевдягалася. "Це про вас говорив Ля-Бемоль? Мюфке?" – питала Завадська. "Так, про мене... Я – Орловець..." – сказав він. Жінка сказала, що не може вийти, але хай Орловець говорить. Іван Семенович сказав, що він її старий знайомий, навіть не знайомий, просто колись знав її. Ще в юнацтві, ще на Таланському заводі. А тепер, може, й не пізнав би, та як побачив її ноги... Актриса вийшла з-за занавіски схвильована. Та тут її покликали виступати, і вона сказала Івану Семеновичу чекати її після вистави коло акторського під'їзду...

Іван Семенович уже не пішов у залу. Він кружляв під театром, злий на самого себе, тамуючи в собі бажання тікати додому. Але він хотів принаймні загладити свою ідіотську поведінку! Вдертись до незнайомої жінки – невідомо навіть за яким чортом! – і такого дурня удати. Орловець зайшов до пивниці. І що більше пив, то все спокійніше йому ставало. Коли вийшов з пивниці, в театрі вже гасили світло. "Спізнився", – подумав, скоріш зрадивши, ніж жалкуючи, й зараз же почув грудний переливний сміх Завадської. Йшла від театру з Іваном Скориком. Та коли підійшов Орловець, вона попрощалася зі Скориком і рушила додому з ним.

Орловець вибачився за свої слова, а Завадська сказала, що не ображається, бо розпитала про нього у Мюфке. Орловець повів актрису на вулицю Німецьку і, не поспішаючи, задумливо, мов самому собі, оповідав їй за юнацтво своє, за Таланський завод і – вже хвилюючись трохи – про день той, як гойдав її, в синє небо підносячи. Слухала мовчки, інколи скося на нього поглядаючи, а коли скінчив, уронила задумано: "От бачите – які ми... знайомі... Давні знайомі". І не розпитувала більше.

Коло маленького двоповерхового будиночку спинившись, прощалася і сказала, що живе на другому поверсі, у помешканні номер чотири. Іван Семенович поцілував її руку в рукавичці і сказав, що якось знайде.

IV

Кілька днів Орловця мучили нескінченні і невиразні думки, від яких рятувався роботою. Та все одно був неуважний, не чув, про що йшлося у доповіді Писаренка, яку він виголошував. Писаренко говорив то голосніше й тонше, то зовсім шепотом. Іван Семенович не міг пригадати, чи завжди так промовляв Писаренко, чи оце недавно почав... Як же це так? Писаренко ж з усіх товаришів найближчий йому, друг, можна сказати... Як же не знає Іван Семенович його маніри... звички його?.. Орловець згадав, що знає лише анкетні дані Писаренка, а як людину зовсім не знає. Орловець поглянув на інших товаришів. Що він знає про кожного з них? Ні, не так: чи знає він хоч одного з них так, щоб міг сказати йому все, щоб міг удатись тепер до нього – хай порадить і допоможе? Іван Семенович підвівсь і, уникаючи здивованих поглядів, вийшов на коридор.

Виголосивши доповідь, Писаренко вийшов до Івана Семеновича. "Ти що, чекаєш кого?" – спитав він, стаючи поруч, коло вікна. "Ні", – задумано відповів Іван Семенович, пригадавши, як вони з Писаренком стояли на допиті в денікинській контррозвідці, в Полтаві. "Чи, може, тебе доповідь моя цікавить? Ти ж усім починаєш тепер цікавитись, навіть співачками..." – спробував пожартувати Писаренко, сам ураз зніжковівши, коли побачив, як зблід і розгубився Іван Семенович. Писаренко сказав Івану, що він став якийсь чудний, перетомився мабуть, то хай заходить до нього, поговорять.

Іван Семенович вдягнувся і вийшов на вечірню вулицю. Думав, що треба місяців зо два відпочивати, лікуючи нерви. А головне – взяти себе в добрі шори, – це ключ до всього. Та раптом він зупинив візника і сказав везти його на Німецьку.

Вікна Завадської на другім поверху світилися. Його зустріла покоївка. Побачивши себе у дзеркалі, подумав, що давно треба було б купити нове пальто; вже ніхто не носить таких бекеш, критих солдатським сукном. Та й взагалі треба доглядати себе... Бач, як позаростали щоки. Покоївка допомогла Іванові Семеновичу повісити його бекешу поруч кількох на доброму хутрі пальт.

У кімнаті, куди його відвели уже сиділо товариство: Звірятин, пишна білявка, інженер Сквирський, який попивав горілку. Завадська – смуглява жінка, що, ласкаво посміхаючись, наближалась до нього, видалася йому зовсім іншою, як уявляв, а чи краща – не знав; але ж не скидалася вона ні на ту, що в театрі, а ні на ту, що на гойдалці була.

Звірятин представив Івана Семеновича. Той уклонився й сів коло дверей. Біля каміна сиділи ще три чоловіки: Скорик, Ієронім Трьохсвятський – музичний критик і теоретик, і горбань – відомий композитор Мурів. Іван Семенович пригадав розмову цієї трійці у театрі.

Завадська почала розпитувати Орловця за оперу, чи сподобалась вона йому, але він сидів, низько схиливши голову й, видимо, зовсім її не чув. Утома й біль мішалися на його обличчі. "Ви не сердьтесь на мене, – промовив він нарешті винуватим голосом. – Я не знав, що у вас таке товариство..." І, взявши з близького столика якийсь альбом, він почав машинально його перегортати.

Господиня підійшла до Сквирського, а білявка, стурбована, що не тільки загальна розмова не в'яжеться, ба й Звірятин не прихилився більше до неї, сказала, щоб Мурів і Сквирський закінчували свій диспут. Звірятин пояснив Орловцю, що розмовляли усі про кохання і пристрасть, а товариш Мурів висунув надзвичайно цікаве твердження про надклясовість кохання, бо пристрасть дуже часто вибухає між особами різних соціальних класів, навіть ворожих. "Але ж що саме розуміти під коханням...", – хотів щось сказати Сквирський, коли Мурів раптом запитав Івана Семеновича, що він скаже на це, адже може робітник, ну пролетар взагалі, почувати пристрасть до буржуйки? Ну, просто хотіти її, як жінку? Може! Звичайно, може. А раз так, то чому ж ця пристрасть не може – при певних умовах – вирости в кохання?

Звірятин підтвердив, що Орловець має розв'язати це питання. Іван Семенович спохмурнів. Цей опасистий, добре годований спец, з манірами лінивого поміщика, дратував його. Він прикусив губу й ступив крок до Звірятина. Той теж підвівся і спитав: "Чи могли б ви, Іване Семенович Орловець, чистої води пролетар, закохатися в Ірину Едуардівну Завадську, буржуйку й дочку буржуя?". "Ах, так? Так от ви як? Жартуєте, добродію! Хе! Ви ж на собі знаєте, що відчуває пролетар до буржуя, – те, що й буржуй до нього! Вони або ненавидять один одного, або ж... зневажають", – кинув він і, круто повернувшись, пішов з кімнати.

Орловець поспіхом вдягав бекешу, за ним вийшла Завадська. Він вибачився, а вона сказала: "Який ви дикий, ах, який дикий!" Сквирський теж підійшов і сказав, що піде з Іваном Семеновичем додому. Коли вийшли на вулицю, інженер спитав: "Ну, як вам все це?" і взяв Івана Семеновича під руку. "Яке дивне життя", – сказав Орловець. "І здебільшого – зле". – "Буде краще". – "Краще? – позіхнув інженер. – Ви вірите, що коли зрівняти людям пайки, то життя їм покращає? Полегшає – так. Але чи покращає... не знаю".

Сквирський говорив, що треба вміти жити. "Треба вчитися жити! О, наука жити! Яка це складна, прекрасна й, на жаль, невідома наука! Люди жити не вміють!" – запевнив він Івана Семеновича, дихнувши на нього горілчанним перегаром. "Люди вміють будувати собі житло, але будувати своє життя... Хе! Вони воліють існувати..." Сквирський схопив Івана Семеновича за руку і потягнув до себе додому.

V

Сподобалось Іванові Семеновичу, що живе Сквирський у малому завулкові, де в глибоких незайманих заметах тільки вузьенькі тропки протоптано; і не в будинку на вулицю, а в дворі, в двоповерховому флігелі дерев'яному.

Іван Семенович пригадав всю сцену в Завадської. А все Звірятин винен!.. Коли б не він, не вибухнув би Іван Семенович, та ще грубо так, немов сп'яна... Але ж дратує він Івана Семеновича, немов підозрюючи, що діється з Іваном Семеновичем. Та Орловець і сам нічого не розумів, лиш думав: "Кручусь, мов та тріска у вирі..."

Іван Семенович не хотів заходити до Сквирського: про що серед ночі розмовляти йому з цим напідпитку інженером, з ким за три роки він, здається, й разу на розмову не став. Та, замість повернутися, зайшов у помешкання. Десять чувся плач дитини, і

Сквирський пояснив, що це в його сусіда Мюфке дитина плаче...

Сквирський сказав, що Завадська розповідала йому про свою зустріч з Іваном Семеновичем. "Так він знає!.. Може, всі вони знають?" – зовсім в іншому світлі уявив Іван Семенович останню сцену в співачки. Інженер дістав карафку з горілкою. Орловець випив одну чарку, а інженер цідив чарку за чаркою. Сквирський говорив, що люди тепер мало розмовляють. Всі хапаються за життя, немов боячись, що не встигнуть його пізнати, не вистарчить їм на це часу. Не розуміють, дурні, що тільки розмови дають їм змогу брати від життя все, що можуть узяти, все, що їм потрібне! Інженер запитав Івана Семеновича, чи не хоче він розмовляти, наприклад, про себе. Орловець сказав, що інженер забагато п'є. "Кожен з нас не вміє і боїться говорити про себе. Соромиться навіть. Де ж пак! Особисте життя... Така делікатна тема..." – сказав Сквирський. Він говорив, що коли людина хвора, то не соромиться звертатися до лікаря, а коли упаде якась недуга в особисте життя, то не хоче про це розмовляти. "У мене немає недуги! Розумієте? Да..." – не знайшов більше слів Іван Семенович, наливаючи собі. "От будуємо ми з вами, товаришу Орловець, усякі машини, весь свій досвід і велику науку застосовуючи... Радимось про всяку дрібницю... спільними силами... а хіба ж збудувати особисте життя – це так просто, що ні ради, ані науки не потребує?" – питав Сквирський. Орловцю починала набридати воркотнява інженеріві.

Сквирський говорив, що треба уважніше ставитися до особистого життя: людина живе раз, а що ж вона з того життя робить? Раз живе, а хапається жити, поспішає, захлинаючись... Замість спокійно вибрати з життя тільки те, що справді тобі потрібне, отже, й щасливим тебе може зробити, кожен хапає все, що трапляється йому на шляху... Ну, а потім драми, звичайно... А найбільше – трагікомедії...

До них прийшов Мюфке, волохаті ручки свої потираючи. Вклонився обом, але ж здивування не виявив, немов була це звичайна річ: нічна розмова коло карафки. Сів у кутку й тільки промовив, що Сквирський – філософ, слухатись його – всім би щасливими бути!

Інженер говорив, що в коханні яскравіше, ніж де, виявляється, як невміло, як по-дурному будують своє особисте життя всі люди. І саме кохання найменше хочуть вони вчитися з різних причин: хтось сприймає його, як "святая святих", як поезію, як щось ірреальне, для інших – це щось надто елементарне, чому не варто віддавати багато уваги... Та яких би форм не набирало кохання – в 99-ти випадках воно нещасливе... "Зійтися – зовсім не значить кохати щасливо", – сказав Сквирський. Він вважав, що треба шукати добре, бо можна ціле життя неправильно побудувати.

Іван Семенович сказав, що йде додому. Мюфке пішов проводити його. На вулиці Іван Семенович, пробуваючи хоч цим від думок, Сквирським навіяних, відмахнутися, сказав: "Як вони, ці інтелігентики, про своє особисте життя турбуються!". "А ви ні? Всі ми однакові", – сказав Мюфке. Іван Семенович побажав йому спокійних снів, сам почуюючи, що не спати йому й цієї ночі.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

VI

Іван Семенович переглядав папери, написані Звірятином. Він наче вперше побачив цей почерк, ці великі круглясті літери, від яких віяло спокоєм і чіткою певністю. Іван Семенович не знав, як тепер триматися зі Звірятиним і Сквирським. Йому здавалося, що вчорашній вечір поклав край їх дотеперішнім відносинам. Він думав, що заходять якісь складні зміни в його житті, входять в його дні нові, досі неznані, люди, обсідають нові думки, а він безсилий спинити їх та й не знає, чи хотів би спиняти.

До кабінету увійшов Звірятин, хотів забрати свою доповідну записку. Орловець сказав, що ще не прочитав її, не обміркував. Звірятин став жартувати, що так не годиться, мовляв, що сталося з працездатністю Івана Семеновича? Нервочки, мабуть? Ох, ця панська хвороба! Інженер вмостився на широкій шкіряній канапі і сміявся з того, що вчора проголосив Іван Семенович: "Пролетар може або ненавидіти буржуйку, або ж... зневажати її!". "Чому коханці з різними вдачами можуть так-сяк пристосуватись один до одного, а з різними ідеологіями – ні?" – питав Звірятин. Він говорив, що не може бути такого, що хтось, з якоїсь особливої пролетарської природи своєї, ніколи й ніяк не може почути полового потягу до якоїсь жінки тільки через те, що вона буржуйка! Голос крови не зважає на класову ідеологію. І щоб навести приклад, Звірятин сказав: "Я – буржуй... але ж, прошу, буржуй, так би мовити, лояльний, ви – пролетар. Різні ідеології, ідеали, etc, etc... Але ж це не заважає нам обом хотіти одну й ту саму жінку-буржуйку – Завадську". Іван Семенович почав обтирати спітніле чоло. Якось зеленава блідість залила йому лиця. "Пусте. І зовсім не дотепно", – сказав він.

Звірятин роздивлявся на нього з цікавістю, просив не ображатися і признатися, що його тягне до Завадської. Орловець сказав, що, припустимо, його й справді тягне до Завадської... як до жінки..., але ж це зовсім не значить, що він може її кохати. "А що це значить – кохати?" – спитав Звірятин і свердлив поглядом очі Івана Семеновича. "Кохати? Ну, як би це вам сказати... Ну, та просто, я не можу захотіти, щоб завжди бути з нею, щось укупі робити, щось будувати, чогось домагатися..." – говорив Іван Семенович. "Не можете? А уявіть, що вас тягне до неї все дужче, куди дужче, як тепер, – тоді, певне, й зможете? Уявіть, що вас так тягне до неї, що для вас з усіх жінок тільки вона й є на світі? А? Може, тоді й захочеться вам якось наблизитись до неї, стати їй ближчим, зрозумілішим... Пристосуватись до неї, а?" – питав Звірятин.

Коли Звірятин пішов геть, до Орловця зайшов Куниця. Він був стурбований, говорив, що прийшов з дипломатичною місією... Казав, що всі друзі, особливо Писаренко і він, турбуються про нього. Бо Іван Семенович виглядає перевтомленим, ледве на ногах тримається. Сьогодні ж треба йти до лікаря. Іван Семенович бачив, як тремтіли Куниці руки, коли запалював сірника, почував, який дорогий і справді близький йому цей кумедний незграба, що так турбується за нього.

Куниця говорив, що Іван останніми часами все гірше виглядає: "Де ж пак, з сімнадцятого року й не присів, можна сказати. Революція, війни, тепер кілька років,

мов та муха в окропі, крутишся... Ніяких сил не стане! От і треба, щоб ти поберіг себе, розумієш? Щоб відпочив тобто...". Куниця пропонував їхати в село або на море. Він навіть попередив, що сьогодні вони йдуть до лікаря, до найвідомішого професора, з яким він уже домовився про прийом на восьму годину. "Гаразд", – кисло посміхнувся Іван Семенович.

VII

Івану Семеновичу здавалося, ніби двоївся він: один – урівноважений, той, звичайний, товариш Орловець, другий – розгублений і знесилений, лякався того, ще не сказаного слова – і плутов думки, згадки й слова, а рот кривив у болісну посмішку.

Увечері він з Куницею рушив у місто. Він говорив другові, як не хочеться йому розставатись з заводом та що піде він і на це, бо йому справді-таки треба трохи перепочити. Він так знудьгувався за людьми, бо кого ж, зрештою, бачить він тепер? Небагатьох товаришів, от Куницю, наприклад, яких давно добре знає й з ким мало розмовляє, хіба що в справах, та кількох найближчих співробітників: інженер Звірятин, інженер Сквирський... І, посміхаючись, жваво розповідав Куниці про цих помічників своїх. Куниця сказав, що то не люди, а людці, недобитки. Філософія їхня від ставки залежить. Відміни в них персональні та преміяльні, та навантаження, та тантьєму, дай кожному карбованців по п'ятдесят на місяць – так, будь певен, іншої заспівають.

Друзі сіли у трамвай і поїхали до пивнички. Там Іван Семенович бував разів зо два, за непу. У пивничці було майже порожньо. Тільки з-за дверей до іншої кімнати почувся голосний жіночий сміх і п'яні вигуки; видимо, сиділа там весела компанія. Іван Семенович запитав Куницю, чи не видається йому життя нудним. Куниця якось злякано зиркнув навкруги, мов боячись, щоб не почув хтось Івана Семеновича, й зашипів: "Та ти при розумі, а? Тепер, коли будівництво... Тепер, коли... Та як же ти смієш таке казати!". Орловець пояснив, що питав про особисте життя, бо воно якесь бідне, неяскраве... "Дурниця! – відрубав бесідник. – Та й що ти звеш особистим життям? По-моєму, братіку, все життя – це моє особисте... А по-твоєму ж як? Є, мовляв, громадське життя, а то є й окреме, моє? Що ж це? Родина? Кубелечко? Тьху! Я, голубе мій, не з інтелігентів, як тобі відомо, по гімназіях не обучався... Наука моя на заводі та на фронті... Да... Так ділити життя не вивчивсь... Все моє! Розумієш?"

В цей час двері до другої кімнати розчинилися, й звідти вийшла висока грудаста жінка і Мюфке. Той сів за стіл Куниці і Орловця. Мюфке радів зустрічі. Потім став жалітися, як йому набридли усі ці співачки, диригенти, партитури... Який з нього музичний критик? Проте мусить працювати, щоб жити. Мюфке згадав нічну розмову у Сквирського і зареготав. Згадав блискучу теорію Сквирського: "Кожна людина, – карикатурно наслідував він інженера, – мусить свідомо будувати своє особисте життя! Будувати! Хе-хе-хе... День по дню добирати..." Мюфке казав, що погоджується з цим, мусить людина будувати сама своє життя, але ж чи може? Куницю роздратувати слова Мюфке, і він сказав: "Терпіть не можу такого! Само не спроможне так-сяк у житті влаштуватися, бо безвольне, нікчемне, сопляк якийсь, вибачайте, а тоді й робить з цього мало не вселюдську трагедію!" Мюфке образився: "Ви думаєте, що, як будете ви

всякі літаки та Дніпрельстани, так ви вже все можете? Да? Так чого ж тоді в особистому житті кожного у вас гниль, гидота, пліснява? А? Ну, кажіть, кажіть!" — наступав він на нього. Куниця попросив Мюфке заспокоїтися. І тоді Мюфке розповів історійку, ілюстрацію до науки інженера Сквирського...

Жив собі ще до війни такий собі Кацельман... То продасть щось, то купить, а то й просто не ївши тиждень якийсь посидить... Помер старий Кацельман – і лишив сина і тисячу карбованців спадщини. А тут саме млина місцевий поміщик наймає. Раять люди молодого Кацельмана: "Бери в оренду млин". "Ні, не можу. Батько мій навчив мене, що мусить людина братися тільки до того, що їй найпідхідніше..." – казав син. І живе він на готівочку місяць, живе другий, все роздивляється та розпитує, чи підходяща ця справа для нього – млин. Раять йому ліс рубати – так само: "Мушу себе перевірити, чи лежить моє серце й вдача до цього діла". Лучається земля продажня – він тієї ж... І так усе роздивлявся та примірювався, аж доки розтала йому та батьківська тисяча... Крутивсь, крутивсь – та й пішов за прикажчика на той самий млин, де міг господарем бути. Отак будував своє життя Кацельманів синок...

Куниця сказав Іванові вставати, бо пора до лікаря. "До лікаря? Діло хороше, – похвалив чомусь Мюфке і додав ледве чутно: – Всім би нам до лікаря не завадило..."

VIII

Куниця з Іваном Семеновичем прийшли до професора. У приймальні були й інші пацієнти, які уважно оглядали новоприбулих. Сивий з довгою бородою дід у старім сурдуті військового крою підтягнувся на милиці до Івана Семеновича й, підморгнувши, спитав: "До професора?" Орловець сказав, що вперше прийшов. Старий сказав, що в бромі і обтирання не вірить, тут потрібні інші ліки, бо тепер все життя хворе! Не вони нервові – життя нервове... Тут Куниця сказав старому, що від нього йде старорежимний душок: "Ач який – життя йому теперішнє не подобається!.." Дід сказав, що він не про політику, не про економіку, а про звичайне життя, про особисте життя, про обивательське... Бо воно жахливе, в цих так званих родинх все шкереберть, все догори ногами... Сходяться, розходяться... гризуться... Наскакують одне на одне, рвуть одне в одного... Кожен хоче загарбати все, але насправді ніхто й нічого не хоче... Люди не шанують себе, не цінують свого життя...

Професор – сухий, голений і молодий чоловік, оглянув Івана Семеновича і нічого страшного не знайшов, була тільки перевтома і неврастенія. Лікар радив відпочити, змінити життя. "А ви гадаєте, що людина може переіменити життя?" – спитав Іван Семенович. "Принаймні на деякий час", – не зрозумів його професор і почав докладно пояснювати йому, як мусить він жити й поводитись надалі. Насамкінець дав йому купу рецептів і посвідку про те, що потребує негайного відпочинку.

Після відвідин лікаря друзі зайшли до Писаренка. Щоб подбав про відпустку для Орловця. Писаренко зустрів їх стомлений і заклопотаний: він закінчував статтю. У його кімнаті був страшний безлад. "Як же може він навчати інших гарного й цікавого життя, – подумав Іван Семенович, – коли сам задовольняється отаким? А він же не тільки навчає, він будує його для інших..." І, мов переконуючи когось, думав: "Ні, що не

кажіть, а й ті дрібниці, з яких складається особисте життя кожного, мають величезне значення... Побут – непереможна сила, що часто диктує нам свою волю... То як же може людина, в побуті своїм скупа, бідна, неохайна, творити для інших побут світлий, кращий, новий?"

Друзі завели розмову про особисте життя, і Орловець говорив, що воно здебільшого сіре, вбоге, одноманітне... І дуже часто брудне, мізерне... Іван Семенович докоряв Писаренку: "Ти ходиш коло мистецтва, тобто того, що, може, найбільше людям життя прикрашає, коло естетики, чорт тебе забирай! А якої ж краси ти можеш навчити людей, коли тобі байдуже, що живеш ти в такому барлозі?.. Та з чого ж, як не з тисячи тисяч маленьких окремих побутів складатиметься один великий – новий? А? Ти ж не забувай і того, що на нас вчаться інші, молодші... А чого ж ми навчимо їх своїм прикладом?" І, помічаючи, що починає говорити словами Сквирського, сам дивуючись, що так запали йому думки цього завсігди напідпитку інженера, журився вголос про великий злочин і гріх – не будувати своє життя, а безпорадно кидатися в його безупиннім, шаленім потоці. Писаренко вирішив, що Іван Семенович зміщанюється.

IX

Почуваючи, що радіє він близькій відпустці як порятункові, Іван Семенович гнав від себе думки клопітною й безнастанною працею. Він працював ще запальніше, сам стомлюючись і інших знесилюючи... Звірятин сказав йому, що впізнає його колишнього, але раптом запитав: "А що це, вельмишановний, не видно вас ніде – ні в опері, ні в Ірини Едуардівни? Біса борете?" Інженер говорив, що Іван Семенович, певно, уникає буржуазної спокуси, а вона не раз питала, де Орловець. Звірятин признався, що спостерігає з приємністю і з злою радістю, як мучиться Іван Семенович. Бо Оловець, ненавидячи їх, рештки буржуазної інтелігенції, сам закохався в таку жінку, але боїться признатися в цьому.

Орловець думав: "Значить, брехня? Значить, дунив самого себе? Може, й відпустці радів, як утечі? Утечі від самого себе?" Він знайшов до Сквирського і, згадавши про ту нічну розмову, запитав: "Ви казали тоді, що людина повинна нічого не приймати від життя, не перевібивши себе, не упевнившись, що це їй справді потрібне... Що людина повинна завсігди вибирати, а не брати перше-ліпше... А тепер скажіть мені, що мусить робити людина, коли розуміє, що те, що дає їй життя, до чого навіть вона сама тягнеться, – їй вороже, їй самій протирічить? Адже мусить людина тоді і з життям, і з собою боротися?" Сквирський відповів: "Раз людина усвідомила, а значить, і глибоко відчула, що те, до чого її досі тягло, їй вороже, для життя її плюса не становить, – людину до того вже не тягтиме. Тоді людині нема чого з собою боротись... А коли бореться вона з собою – значить, непевна себе, значить, не може ще визначити, чи справді непотрібне їй те, до чого її, як ви кажете, тягне..."

Звірятин протиставляв себе Сквирському. Він говорив, що Сквирський не живе, а тільки перманентно збирається жити, ну а він живий. Живе повно, пожадливо, смачно! Беручи від життя все, що воно дає. "Ну, а ви, вельмишановний, – насмішкувато

подивився він на Івана Семеновича, – ні се ні те... Ні-се-ніт-ни-ця...".

Іван Семенович згодився з висновком Звірятина: він досі плутається у своїх почуттях і думках, не знає, на яку ступити. "От воно в чім уся недуга моя", – подумав Іван Семенович і радів, що насмів нарешті сам себе пояснити.

Якось до Орловця прийшов рецензент Мюфке і сказав, що Ірина Едуардівна хоче побачити його. Вона вже не раз питала, чому це не видно товариша Орловця, а сьогодні так просто і сказала, що має до нього важливу справу. Іван Семенович відразу вдягнувся і разом з Мюфке вийшов на вулицю. Їдучи саньми до Завадської, Орловець дізнався від Мюфке, що Звірятин і Сквирський часті гості в співачки. Орловець запитав Мюфке, як же треба жити: так, як вчить Сквирський, чи так, як Звірятин, який бере все, що трапляється на шляху. Довго мовчав Мюфке, потім розповів Іванові Семеновичу коротеньку історію батька й сина Біляйкіних.

Старий Біляйкін в люди з нічого вийшов, без освіти всякої, можна сказати, самим нюхом своїм сотні тисяч заробляв... А справи брав земельні виключно й щозаплутаніші... Син-одинак у нього був – у батька пішов, на юриста вчився. Як скінчив науку, передав йому батько одну справу, таку складну та заплутану, що сам він багато років сидів над нею. Зрадів синок, до діла взявся; і за якийсь місяць прибіг до старого, кричить-гукає: "Можеш пишатися, сина такого маючи! Справу ту я за місяць розплутав і виграв блискуче! А головне, гонорар який – за місяць п'ять тисяч! Тобі, старому, й не снилось такого!" А старий посмутнів, головою хитає: "Дурень, дурень, ти, а не ділок. Що з того, що за місяць п'ять тисяч заробив, – я на тій справі п'ять літ сидів, та й ще б років зо три просидів – і щороку з неї п'ять тисяч мав. Може, воно й менше на один місяць припадало, але ж полічи, скільки б разом вийшло..."

"Так ви за Сквирського?" – задоволений, спитав Іван Семенович. "В теорії – так. Але ж тільки в теорії, бо на практиці всі ми живемо, як живеться", – сказав Мюфке.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Х

Коло домка, де Завадська жила, зустрів Іван Семенович горбаня – композитора Муріва... Композитор сказав, що Завадської вдома нема, але буде через пів години. Мурів говорив, що тоді в Ірини Едуардівни Орловець був неправий щодо кохання. Того вечора всі зрозуміли дивну вихватку Івана Семеновича проти Звірятина і взагалі... як своєрідний вияв обурення на твердження про можливість і нормальність кохання між особами цілком ворожих класів... "По-вашому, такі люди не можуть кохатися через те, що будуть вони ворожі один до одного. Гаразд. Погоджуюсь. Але ж далі ви робите стрибок, якого я ніяк зробити не можу! А саме: раз вони ворожі – то як же вони можуть одне з одним жити? Отут і помилка ваша! На місце кохання підставляєте ви спільне життя, співжиття чоловіка й жінки, одною з форм якого є родина. Але ж погодьтеся, що не завсігди приводить кохання до тихої родинної ідилії, навпаки, здебільшого воно кінчається трагедією! Отже, коли говорити за щасливе кохання, що кінчається

шлюбом, я погоджуюсь: бути його між людьми ворожих класів не може. Але ж чому замовчуєте ви кохання нещасливе, кохання-трагедію?" – питав Мурів.

На Завадську Іван Семенович чекав у її вітальні. Він уважно все там оглянув і навіть побачив карафку з горілкою для Сквирського. "Будівник, – ехидно прошепотів Іван Семенович. – Теорії розводить, а сам, мабуть..." І не скінчив, почувши дзвінок у передпокої. То була Завадська, яка зустріла його словами: "Нарешті, втікачу! І не сором так забувати старих знайомих?" Іван Семенович поцілував її руку. Жінка вийшла перевдягнутися, але з сусідньої кімнати розмовляла з чоловіком. Вона говорила, що навмисне спізнилася, щоб покарати його за тодішню поведінку! "Ах, ви ж дикунище!.. При жінці, мало того – при вродливій жінці, заявляти, що він не зміг би її покохати як буржуйку!" – говорила Завадська. Потім запитала: невже він не зміг би покохати її? "Що називати коханням..." – важко відказав Іван Семенович, відчуваючи, що починає дратувати його ця розмова.

Тамуючи в собі бажання зараз же піти звідси, взяв Іван Семенович альбом і перегортав його грубі сторінки, даремно намагаючись пізнати десь ту чужу, в хустці квітчастій дівчину, що давно колись, там, у юнацтві, посміхнулася йому на гойдалці, стрункі свої ноги показуючи. "То що ж мене в'яже до цієї... самиці?" – з мукою подивився він на Завадську. Вона вместила коло нього на канапі.

Почуваючи, як в'ється від неї западне, легеньке тепло, відсунувся трохи Іван Семенович і промовив суворо й холодно: "Мюфке казав, що ви хотіли мене бачити..." Жінка сказала, що хотіла його бачити, щоб розпитати про Сквирського. Орловець був розчарований. "Мені нікого більше спитати. А ми ж з вами старі знайомі... Ще з гойдалки, правда? Навіть більше – ми з вами друзі... Правда ж, ми – друзі?" – близько прихилилась вона до нього, у викоті сукні своєї показуючи ніжні лінії пишних грудей. Орловець підвів на неї стуманілі очі і засміявся гірко й зневажливо. Завадська зашарілася й, дихаючи важко, визивно кидала: "А, знаю, знаю! Вороги ми! Як же – класові вороги!.. А, пізнавши мене, чужу й незнайому, тягтися до мене – це теж ворожість? Ех, ви, вороги! І ви, і ваш Сквирський!" Коливаючи, мов на гойдалці, стегнами, пройшла по кімнаті. Сказала, що Сквирський говорить, ніби не можна кохати, не знаючи. "Ну, а ви...". "Я вас не кохаю... – мляво відказав Іван Семенович і враз вигукнув з люттю: – Ненавиджу!" Подивилася пильно й насмішкувато. "Ну, а що ж вас тягне до мене?.. Може, ненависть? Клясова ненависть?" І, зіщулившись, хижо вдивилася: "Ну, а сильніше що: ця ненависть ваша чи згадки про мої коліна? Пам'ятаєте, там, на гойдалці?.. Як це було? Як? Кажіть!" І рожевими пучками м'яла сукню на стегнах, відкриваючи стрункі по-дівочому ноги. Іван Семенович попросив потягти вище. "Ах, вище!" – задихнулася гнівно.

Дивилися одне на одного гостро, й, коли насмішкою взявся погляд жіночий, прошепотів розгублено: "Вище...". "Так?" – засміялася дзвінко і рвучким рухом відкрила лезо мережив над крайками чорних панчіх. "Та не треба ж! – благально скрикнув Іван Семенович. – Не треба! І, широко ступивши, упав перед нею. Гарячими й важкими руками обхопив її коліна, тонував обличчям у шумі мережив... "Пустіть!" – прошепотіла

вона, схиляючись над його головою й гострими нігтями дряпаючи йому зведені пальці. "Чуєте, ви! Пустіть!" – рвонулася дужче, круглим коліном зачіпаючи йому обличчя. "Ах, ви ж..." – почала гірко й з огидою і не скінчила: почув, як обм'якла вся й випросталась. Звів очі і похолов: стояв на порозі Сквирський, посміхаючись спокійно й іронічно. Сквирський сказав, що він вчасно прийшов, і пройшовши до свого столика, налив чарку горілки.

"Ви завсігди вчасно", – відступила від стінки Завадська і, з огидою роздивляючись дрібні крапельки крові на рожевих своїх блискучих нігтях, пішла з вітальні. Іван Семенович підвівся з колін і обтирав подряпані свої пальці. Сквирський подав йому горілки, але Орловець пішов геть. Дорогою Іван Семенович думав: "А як же Наталка? Дружина як?" Він подався до Куниці.

XI

Куниця вислухав розповідь Івана Семеновича про зустріч із Завадською, а тоді розгублено спитав: "Що ж це ти, Іване? Згвалтувати її хотів, чи що?" "Ні! – мов підстрелений, затіпався той. – Ні, Кунице! їй-богу, ні!". Куниця не розумів: чого ж було тягатися до неї? Може, кохає її? Немов останніх сил видобувши, прошепотів Іван Семенович безнадійно: "Та зрозумій же ти, що не можу я її кохати... Не можу!" І вже зовсім стиха вронив: "Ненавиджу..." Куниця не розумів нічого і сказав, що це недуга. Орловець згодився: це недуга, яку треба перемогти... І він переможе, не може не перемогти, бо весь він, вся свідомість його, вся істота його повстають проти цього... А головне Наталка, дружина... Треба просити її допомоги.

Куниця порадив звернутися до Писаренка, і друзі рушили. Та раптом Куниця спитав Івана: "Може, просто кортить тобі баби цієї! Поволочився б трохи... І все таке... А там би й минуло само собою... Без психології... А?" Іван Семенович дивився на обличчя Куниці, але бачив Звірятина. "Ні, цього не буде", – сказав чоловік. Куниця побіг по Писаренка, а Івана відправив чекати додому.

Іван Семенович додому не поспішав, навмисно плував завулками: обмислити все хотів, заспокоївшись. Спочатку думав, що він слабкодухий, бо замучився, забрехався, потім думав: що ж поганого або злочинного вчинив, з чим мав би ховатись від інших, а головне й насамперед – від дружини? Хіба винен він, зрештою, що діють у житті темні й незрозумілі сили, от як та, що штовхає його до цієї співачки... Бо не людина цікавила його в Завадській, а жінка.

Він прийшов додому, а слідом за ним прийшли Писаренко з Куницею. Писаренко говорив, що в історії з Завадською, може, й не вона винна, а тільки її ноги? Може, все це скороминуще? Легенький флірт, наприклад... Річ природня. Значить, привабніша вона йому за дружину; значить, перестала дружина задовольняти його як жінка...

Іван Семенович сказав, що його тягне до Завадської, але він не хоче цього. Для нього це мука страшна. Та довго так бути не може: якась половина його мусить перемогти, мусить він знову стати суцільним. "Але ж чому ти думаєш, що переможе воля твоя, твоя свідомість, чи що, а не ця... пристрасть? Чому ти певен?..." – спитав Писаренко. Іван Семенович відповів: "Я не певен. Для того й вас кликав, мабуть... Для

того і Наталці... Щоб було спертись на кого". "А нащо тобі боротися з цим? Може, краще скоритись?" – спитав Писаренко. Іван Семенович знову сказав, що не хоче цього, бо зміщаниться.

Куниця покликав Наталку. Писаренко сказав їй, що є у них складна дуже справа, яку треба розв'язувати з нею спільно... Жінка присіла, а Куниця, бігаючи з кутка в куток, фраз не кінчаючи, доводив, що все це зовсім не так складно, як ці два йолопи уявляють, що це все надзвичайно просто і зрозуміло. І нема чого крутити та плутати, а треба все руба й одверто казати... І розповів їй усе, що сталось з Іваном Семеновичем, а скінчивши, довго захоплювався красою його вчинку, цим величним внеском у новий побут. Бо замість брехати жінці, чоловік звіряє їй всього себе як другові, як найкращому помічникові в складній і трудній справі будування життя!

Чоловіки мовчали. А коли підвелася Наталка, звели на неї напружені погляди, чекаючи, що одним словом – яким, не знали – розв'яже міцно затягнутий вузол, але ж промовила тільки, куточки вуст підбираючи: "Ходімо, хто хоче, чай пити".

XII

Наталка завжди говорила уривчасто, немов сердилась, а на співбесідника здебільшого не дивилася. Іван Семенович знав це давно, але аж тепер почала непокоїти його ця манера дружини: чув, що уникає вона говорити з ним і дивитись на нього. І через те сам не міг заговорити до неї, а коли випадково збігавсь з нею очима – косив погляд. Почував себе в її присутності так, немов знав, що відомо їй про якусь велику його провину.

Він вважав, що вона мучить його, але як же може вона карати його тепер, коли він довів свою довіру і щирість? Орловець все більше вважав себе правим, а на Наталку досадував. Дружина все менше бувала вдома.

Останнім часом і Куниця ні про що не розпитував Івана Семеновича, говорив про щось інше. Якось він сказав, що нічого не розпитує і не радить, бо справа інтимна. Іван Семенович відчував, що Писаренко і Куниця почали ставитися до нього якось звисока, з якоюсь дошкульною жалістю чи негаразд прихованим презирством. Орловець вважав, що всі його покинули, навіть Наталка. Її мовчання, ці гострі, спідтишка, погляди – хіба не свідчать вони про те, що має він у ній швидше ворога, ніж друга. Бо не хоче вона допомогти йому, сама штовхає його туди, до тієї...

Якось він застав її вдома за чаєм, над книжкою. Він сів за стіл, хотів поговорити. Чомусь червонів, і жінка це помітила. Вона сказала: "Говори", а Івану здалося, що жінчині очі вже не блакитні, а майже чорні. Чоловік говорив, що вона дуже змінилася, уникає його, а він хотів тільки хорошого. Наталка сказала чоловікові, що він чудний: хвилюється, коли треба спокійним бути. От і здається йому, що вона не така, як раніше. А вона така сама. Стара. Це він інший. Їй тепер треба багато дечого передумати.

Іван Семенович і дружина спали в окремих спальнях. Тієї ночі він ніяк не міг заснути. Іван думав про всю несправедливість до жінки, весь свій огидний егоїзм. Він пішов під двері дружини і покликав стиха: "Наталю? А, Наталю?" За дверима було тихо. Іван Семенович прислухався хижо, але нічого, крім бухкання власного серця, не почув.

Тоді обгорнула його гаряча злоба, вибух невимовної образи й обдуреної пристрасти. "Тобі передумати треба? Удаєш, що мовчиш, бо спокійна? Брешеш! Чуєш, ти – брешеш! Це ти кричиш так!.. Мовчанням кричиш! Бо, хоч яка ти, а не можеш простити, жіноче в собі перемогти... Святість двоспального ліжка порушити!". Стис кулаки Іван Семенович, щоб одним ударом розчинити двері, але ж защеміли йому раніше до крові подряпані пальці... Тікав до себе, боячись, щоб не покликала Наталка.

XIII

Зранку жінка сама прийшла і сказала, що йде на роботу, а сніданок лишила в духовці. Ця звичайна увага до нього розсердила Івана Семеновича – почував у ній хитру нещирість, бажання приховати за дрібницями щось важливіше й більше. Чоловік подумав, що жінка змінилася і сподіватися на допомогу її не може, бо перестає він бути для неї людиною, якій допомогти треба, а стає чоловіком, якого простити або покарати можна... Не розумів, у чому змінилася, тільки уявляв невиразно її ще дівчиною – романтичну й завзяту – давно, у голодні й великі роки... Але ж пройшли після того роки спільного їх життя, і що знає він про неї тепер? Та й чи цікавився він це знати, чи, може, скінчилась його цікавість, скоро з жінки стала вона дружиною?

Останні дні охоче йшов до Управи, бо менше лякали його балачки із Звірятином, як думки в самотині. Та й не випадало йому розмовляти з своїми помічниками: Сквирський майже не показувався в Управі, весь час не вилазючи з цехів, а Звірятин не розгинався над столом – стільки було роботи. Тільки вчора, дізнавшись, що піде незабаром Іван Семенович у відпустку, а він, Звірятин, на той час його заступатиме, скопив він на директора хитрі очі і вже хотів щось сказати, певне, але стримавсь.

Іван Семенович пригадав, що наступного дня після сцени в Завадської Сквирський повадився так, мов не бачив його або ж тієї сцени не бачив... А Звірятин дратував Орловця словами: "На курортик тікаєте?" Іван Семенович чомусь сказав, що лишиться в місті на час відпустки. Та й чого мав би він кудись їхати? Лікуватися він і тут зможе, адже й тут чимало всяких спеціальних лікарень, а тікати – яка це безглузда витівка! Подумаєш, подія яка – вабила його якийсь тиждень до себе вродлива і мало знайома жінка! Ну що ж тут такого, справді, ради чого б так нервуватися і інших нервувати? Пусте. Дурниця.

Увечері вирішив піти до Завадської. Коли вже був у коридорі, почув, як розмовляла зі Сквирським. Вона про щось благала інженера, говорила, що мучиться, казала: "Тільки ти, Володимире! Тільки ти!" А потім вигукнула: "А не ти – так однаково! З кожним житиму! З першим-ліпшим! От з ним!" – вказала на Орловця, який зайшов. "З ним? Попробуй", – відповів інженер. "Ти це серйозно?" – ледве ворухнула вустами. "Попробуй, – проволік той замислено. – От поживи з іншими, може, й не тягтиме тоді до мене... А?" А вона опустила голову і мовчки пішла з кімнати. Чоловіки пішли геть, гадаючи, що зрозуміли один одного.

XIV

Наталка зайшла до чоловіка і сказала, що тепер їм треба поговорити. Бачив, що нервує вона, незвично нітиться, хоч завжди була спокійною й витриманою,

врівноваженою й холодною. Думав, що справді близький він їй і потрібний, коли все так переживає. Та раптом вона сказала, що вони мусять розійтися. Іван Семенович почав говорити: кидав безладно слова, обривав несподівано речення і знов поспішав говорити; здавалось, боявся, що, замовчавши раз, вдруге заговорити не зможе. Зло й ущипливо докоряв, що зрозуміла його по-міщанськи, ні, зовсім зрозуміти не захотіла; благав не поспішати. "Уходиш, бо простити не можеш..." - сказав нарешті. Наталка сказала, що це зовсім не те. Вона не ревнує, це він сам від неї йде. Орловець сказав: "Я не кохаю її. Ти знаєш". Наталка сказала, що вона просто не задовольняє його як жінка, і він шукає несвідомо іншої. А якщо вона помиляється, то хай колись повертається до неї. Бо вона - як і всяка - шукає кохання, а не шлюбу, хоче будувати життя, а не побут.

Ввечері Орловець ходив містом, дивлячись на пари. Питав себе, чому саме він мусить відмовляти собі в тім, що приступне для кожного; чому в нього виходить так складно все те, що в інших елементарно просто? От приємно йому в товаристві Завадської бувати, тягне його до неї - нема чого дибки ставати, собі й іншим голову забивати: а як-то воно, а через що-то воно... Життя само покаже, як і що має бути.

Він кликнув візника і поїхав до Завадської. У неї не було гостей, а сама говорила уривчасто й мало і весь час курила жовті тоненькі пахитоски, чого звичайно не дозволяла собі. Сказала, що хоче поговорити щиро, і запитала, чого він, власне, ходить до неї? Чи не здається йому їхнє знайомство неприродним трохи? У них же навіть путньої розмови не було... Тут, напевно, діє виключно специфічна чоловіча цікавість до жінки. "Буває й кохання!" - сказав Орловець, та раптом прийшли гості - білявка-балерина з лорнеткою.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

XV

Здавалося йому, що повернеться незабаром Наталка. Працюючи вечорами, прислухався інколи Іван Семенович, чи не дзвонить, хоч і знав, що даремно, - не з таких... Як відходила, сказала спокійно: "От ми й розлучаємося, Іване..." Наталка пояснила, що не ревності в неї і не гордості. Вона знає: він не кохає її і іншої теж не кохає. Якщо тягне його до інших - хай шукає, доки не заспокоїться.

Другого дня, зустрівши на заводським дворі Куницю, сказав йому про розлучення. Куниці це не подобалося: "...Психологія! Філософія! Накрутив - от тепер і розкручуй... Да..."

Іван Семенович все більше лютився проти співачки. Це все через неї пішло; коли б не вона, точилось би все по-старому, тихо й затишно... Проте що може він закинути їй? Хіба спокушала вона його? Ніхто не існує для неї, тільки Сквирський! І коли б не цей довгоногий п'яниця, може, й вона була б не така; у всякому разі, не говорила б з Іваном Семеновичем так, як востаннє... Бо й не думала б так, бо й ставилась би до Івана Семеновича інакше.

Якось він надумався: чом би не спробувати йому самому змінити всю ситуацію,

чому не спробувати йому усунути інженера Сквирського? Без Сквирського він зміг би, певне, взяти від неї те, що можна взяти від всякої жінки, адже більше йому й не треба від неї. Інтереси заводу давно вимагали двох важливих відряджень, які далі відсувати не можна: треба, щоб відбулися вони ще до Івана Семеновича відпустки. Звірятин має його заступати, значить, лишається Сквирський – з молодих найсерйозніший.

Думка про це привела його до Сквирського. Іван Семенович відразу сказав йому, що прийшов просити пробачення, бо мав думку відіслати його звідси, щоб мати особисту вигоду. Інженер раптом сказав, що хоче зовсім звідси виїхати, в інше місце перевестися. Іван Семенович, почувавши, що важать тепер для нього не причини, а наслідки, відповів, що згодний. Тоді Сквирський спитав Орловця: "Значить, ви думаете, що це не кохання? Звичайно. Щоб покохати жінку, треба полюбити її, як людину. Шукати в жінці людину – це суть кохання; в нім різність статей тільки підкреслює одність ества. Але що вам до Завадської як до людини?" Іван Семенович мовчав, та Сквирський і не потребував його реплік. Він говорив: "Отже, це звичайнісінький потяг, елементарна пристрасть, для якої жінка є жінка; це є жага, при якій часто не важить, яка саме жінка, важливо – стать..."

Виговорившись, Сквирський сказав, що зараз вони поїдуть до Завадської. Жінка зустріла їх у поганому вигляді, говорила, що в неї мігрень. Сквирський сказав: "Цій жінці здається, що вона кохає мене". Іван Семенович подивився на Завадську: вона сиділа, відкинувшись на спинку канапи, і не то біль, не то сміх торгав їй щоки. Сквирський продовжував говорити. Він казав: "здається", бо все це треба ще добре випробувати: може, це й не кохання, а щось багато елементарніше. Адже й у Івана Семеновича є все потрібне, щоб здавалось, що він кохає її. Отже, кожен з них мусить добре й уважно себе перевірити. Для цього він від'їжджає звідси". Завадська спитала: "Куди?". "Я зникаю, щоб дати тобі змогу підставити на моє місце інших...", – сказав Сквирський. "Ну, а коли перевірю?" – ледве чутно спитала Завадська. "Тоді приїдеш до мене". – "Куди?" – "На Урал. Я навмисно спинився на нім – там нема опери... Так, це останній твій іспит: я або музика..." Завадська дивилася на Сквирського вражено, так, немов і не припускала, що таке чути можна... Іван Семенович не розумів, навіщо це все. Він запитав Сквирського: "Нащо це ви?". Той відповів: "Недогадливий ви, товаришу... Я ж кохаю її".

XVI

Завадська з Іваном Семеновичем виряджали на вокзалі Сквирського. Жінка дивилася на Сквирського докірливо і благально. "Як собака", – подумав Іван Семенович, коли відбирають їй цуценята. Орловець почував себе зайвим і переглядав якусь газету. Проводжати Сквирського його просила Завадська. І от мусив Іван Семенович бути свідком від'їзду інженера. На прощання Сквирський сказав Орловцю, що, можливо, вони помиляються, але роблять найменшу з можливих помилок. "От і поїхав, – самими губами прошепотіла вона, коли зачервоніли ліхтарі останнього вагона. – Нащо він так? Ну нащо? – обернулась вона до Івана Семеновича і несподівано зменшила прізвище його: – Орлику..." Тихим теплом обгорнуло Івана Семеновича це

слово, – так його ніхто ніколи не звав.

Відтоді він почав бувати в неї майже щовечора. Вона говорила, що нікого приймати не хоче, але він хай приходить. А їй так багато треба тепер передумати... Це "передумати" нагадувало Іванові Семеновичу Наталку; воно тягло за собою її ж таки "випробуй себе". Зрозумів Орловець, що все це не його життя, а інженера Сквирського чудний і безглуздий експеримент. Орловець забивався в куток за пальму, там більш не вилискувала на столику мала карафка, і старався не думати, гнав думки шелестом сторінок театральних альбомів співачки. А вона, удано, а може, й справді не помічаючи його настрою, розпитувала, без цікавості в голосі, про його життя, про завод, про всякі новини... Завадська говорила Іванові Семеновичу, що він ні програти, ні виграти не може, бо завсігди лишиться для неї тим, чим був, щирим, хорошим Орликом, другом, що не сердитиметься на неї за щирість...

Орловець не розумів себе: нащо йому – третьому – плутатись у цю складну гру двох, в якій він справді ні виграти, ані програти не може... Два дні не приходив він до Завадської – нащо йому взагалі ходити до неї? А коли на третій вечір прийшов, зустрів на сходах велике й веселе товариство. Кілька днів тривало потім чадне похмільне кружіння з ресторану до ресторану, поки сказала Завадська: "Годі!"

XVII

Зустрічаючись з Іваном Семеновичем у Завадської, Звірятин тепер нічим не виділяв його з-поміж інших. Це з того часу, як виїхав Сквирський. Чому Звірятин став такий, вияснилось в коротенькій і випадковій розмові одного вечора, як вийшли вони разом з опери, де після довгої перерви з великим успіхом виступала Завадська.

Звірятин сказав, що вдячний Івану Семеновичу за те, що відправив Сквирського. Тепер на їх дорозі менше на одного мисливця, бо вони, Орловець і Звірятин, по одному сліду женуть, одну дичинку полюють. Без Сквирського їх лиш двоє лишилося, а це куди легше й простіше! Звірятин сказав Орловцю, що він від спокуси тікає, але ж утекти не може: по колу бігає, мов той кінь на манежі...

У своїх думках Орловець погодився зі Звірятиним: він справді біжить на однім місці, навколо того самого центру, ні наближаючись, ні віддаляючись. Тепер, ближче пізнавши Завадську, він не тільки відчуває, як спочатку було, а й усвідомив, які вони безкінечно різні. А разом з тим його тягне до неї, тягне непереможно, це єдине, що перевірів він за цей час! Цей потяг до неї – це нічим не прикрашений потяг до жінки; але ж чому тягне його саме до неї? І допомогти йому ніхто не міг. З Писаренком він уникав зустрічатись, нащо йому цей автомат з портфелем. Куниця сам обминав Івана Семеновича.

Якось Завадська запитала його, доки триватиме між ними ця безглузда трагікомедія. "Що ж вас тримає коло мене? Ну, розміркуймо спокійно! Вас, може, збиває те, що я приймаю вас, цікавлюся вами? Так ви ж знаєте специфічний характер цієї цікавості: я на вас перевіряю себе..." – говорила жінка. "Отже, *cherchez la femme*, товаришу, а мені прошу дати спокій", – порадила Завадська.

Після цього він зустрівся з Куницею. Той сказав, що вже є постанова надати йому

відпустку... Орловець потягнув товариша у пивничку, бо хотів поговорити.

XVIII

Не смакуючи, смоктав Куниця пиво і говорив, що не може зайти до друга, бо має ще деякі справи. Іван Семенович зустрівся поглядом з самотнім відвідувачем, чоловіком, якого життя добре потерло. Сидів за сусіднім столиком, поруч Івана Семеновича, меланхолійно на порожню стопку поглядаючи. Куниця запитав Івана: "Все ще плутаєшся? З тією...". "Плутаюся", – відказав мляво Іван Семенович і хотів пояснити, що то мов недуга якась; та тільки махнув рукою. Куниця сказав, що через цю справу Іван кинув все, відцурався діла. Орловець виголосив: "Мусить людина поєднувати особисте з громадським. Мусить доходити якоїсь гармонії поміж ними". "Дурниці!" – сказав невідомий сусід і щиро й доброзичливо посміхнувся. Він сказав, що така гармонія – річ неможлива, потім взяв стільця й сів до столика Орловця і Куниці.

Думав Іван Семенович – відшле Куниця нахабу, але ж той мовчав, розгублений, а нахаба представився: Сичов Микола Сергійович. Він сказав, що людей можна поділити ніби на групи. Є герої і проводирі, які про себе навіть забувають, аби всі щасливі були. Є егоїсти і несимпатичні, у яких тільки й думок – коли б це пожити всмак і щоб багатство і все. І є ще такі, найнещасливіші, що хочуть поєднати і те, і те... Щоб і про нащадків турбуватися, і щоб самому радість життя мати. Сичов і сам хотів поєднати все...

Випивши дві стопки, Сичов почав розповідати про своє життя. Батько його був дякон, доброти великої, але в житті нещасливий. Мати Миколи Сергійовича померла, як він ще маленьким був, а батько дуже пив. За це гонили його з парафії на парафію. Ненавидів своє керівництво, і архієрея називав "мочала". Нікуди отця дякона і його сина не приймали, але один поміщик, Аристарх Аристархович Підпригора, мав домову церкву і взяв туди за отця батька Сичова. А взяв через дяконову гортань. Бо як гукне, було, "Многая літа", то вікна бряжчали, а з паннами – то й просто неприємність ставала. Став дякон у пана менше пити, а сина навіть одвіз у Лубни в бурсу духовну (Аристарх Аристархович допоміг, щоб Сичова туди взяли). Якось у бурсу мав приїхати архієрей з Полтави. Інспектор запитав учнів, чи знають, як звати владу преосвященного. Ніхто не знав, а Сичов сказав: "Мочалою". От після цього вигнали його з бурси. Батько Миколи з горя запив і помер, а пан Підпригора відправив хлопця в науку до свого кухаря. Став він з того часу на пекарні жити і кухареві біля меню допомагати. Сичова одягли, годували, але він був незадоволений, відчував себе слугою. Жив він так 2 роки, бігав біля плити. І став відчувати усю несправедливість свого життя.

Пан мав одного сина і для нього винайняв учителя – молодого студента. Сичов прислухався до уроків, а згодом навіть спілкувався з вчителем, і найчастіше – про несправедливість. Вчитель говорив, що скоро настане справедливість, час розплати недалеко. Якось Сичов готував для панового сина котлети і поклав у них цвях. Коли пани їв, то зуба зламав. А наступного дня Сичова відшмагали. І може, й вигнали б, але того дня Аристарх Аристархович з сином отримали якусь звістку і виїхали з маєтку.

Поїхав і вчитель-студент. Більше поміщик ніколи й не вертався в свій маєток.

У маєтку залишився управитель – Сава Петрович Сметанкін. Жінка його померла, а мав дочку Олімпіяду. Управитель Сметанкін лишив Сичова готувати йому й дочці. Йшли роки, а Сичов почувався нещасливим. Тільки розваги було, що книги читати, які брав у палаці пана Підопригори, у власному його кабінеті, через вікно туди лазивши. Не так вподобав книжки з науки, скільки оповідання про людей і життя у формі літератури. Читав книжки про кріпацтво і впізнавав у них себе.

Хотіли Сичова забрати у солдати, але лікар сказав, що негодящий, хворість якусь мав. Залишився у Сметанкіна. Від смутного життя купив Сичов гітару і грав романси. А дочка Сметанкіна ходила по саду, де він грав. Олімпіяда була висока, з повними формами, косу мала нижче пояса. Сваталося до неї багато, але вона хотіла "благородного". Олімпіяда часто траплялася на очі Сичову, і він у неї закохався. Він написав їй листа, де багато всього говорив про любов. Та отримавши листа, Олімпіяда прийшла на кухню і сказала, що лист – нахабство, бо хто він, а хто вона? Тут і батько прийшов, сам Сава Петрович Сметанкін, дав 6 карбованців 39 копійок, насварився і вигнав Сичова з маєтку.

Подався Микола у Миргород. Жив на заїзді, а ввечері біля воріт сидів. Якось до нього заговорив якийсь Самійло Ількович Рибкін. Поговорили вони, і Рибкін влаштував Сичова за кухаря і лакея в готелі "Ермітаж". Працюючи у готелі, Сичов теж страждав, бо всюди несправедливість була. А тут і війна всього світу почалася. Самійлові Ільковичу довелося на фронт їхати. Господар готелю, коли царя скинули, усім погони позривали, а пани повтікали, – повісився. Не стало в Сичова посади, тинявся по місті голодний. Аж одного разу, коли солдати з фронту посунули, зустрів Рибкіна з портфелем під пахвою. Наступного дня Рибкін відправив Сичова у маєток зі словами: "Тепер робітники потрібні, а я вас знаю як людину. І ось вам доручення: ви кухар у маєтку були і знаєте, як по-сільському господарювати, то їдьте в маєток колишнього поміщика Підопригори і завідайте там". Дав Сичову папери і навіть галіфе, бо костюма не мав. І почався тут історичний період його життя.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

XX

Їхав Сичов у маєток і радів, що помститься Олімпіяді. Коли приїхав, маєтку не застав: землю селяни розібрали, а в будинку вікна вибиті, дверей нема. Олімпіяда схудла, батько її зник, а вона мужикам сорочки шила. Сичов хотів спочатку віддати її в волость, а далі роздумавсь і прохолов. Уклав з нею угоду: за рік розведе тут культурність, і якщо на його вийде – зробить з нею, що захоче. "Мені аби культурність, а тоді вже робіть зі мною все, що бажаєте, Миколо Сергійовичу... Ах!" – погодилася Олімпіяда.

І пропав Сичов навіки, бо діяльність свою з особистим елементом зв'язав. Другого дня пішов до волості, а там вже трійка і на чолі Митька Хверт – матрос по продовольчій

частині. Сичов запропонував зробити будинок для дітей, і всі схвалили цю ідею. Олімпіяда мала опікуватися усіма сільськими дітьми.

Другого дня дітей почали згонити, харчі звозити. Сичов навіть на зібрання їздив і промови виголошував. Йому запропонували завідувати усією культурою. Він погодився і взяв за секретарку Олімпіяду. Митька Хверт ще тоді радив не зв'язуватися з жінками, щоб проблем не було.

Багато різних законів придумав Сичов. Наприклад, до дітей вчителі ходили додому, а згодом освіту організували і для всіх дорослих. Усі дівчата вчили французьку мову.

Та сталася катастрофа. А почалося все з малої дрібниці – ніби в Миргороді більшовики стали. І прийшов одного ранку до Сичова Митька Хверт і сказав, що телефонада прийшла, щоб усе припинити. Та Сичов не згортав свою діяльність. Два тижні все гаразд велося. Олімпіяда зовсім на секретарських харчах віджила і до нього була прихильна... Та знову почалися телефонади. А Митька Хверт попереджував, що можуть і арештувати, тому краще з'явитися перед начальством. Олімпіяда просила Сичова не їхати. От і не поїхав він.

Одного вечора Митька Хверт попередив, що приїхали їх арештовувати. Сичов кинувся у річку і став тікати. Та в річці загубив одяг, що був скинув і прив'язав до себе за шию, щоб не намочити. А коли вночі повернувся до своєї резиденції, зовсім голий, побачив, що Олімпіяда сидить з тими, що з рушницями по нього приїхали. Жінка говорила їм, що Сичова вже давно пора знищити звідси. Раптом вона помітила Сичова за кущами, а чоловіки з рушницями аж зі сміху лягали, як його голого побачили.

"Так-то, громадяни мої дорогі... Важко людині поєднати особисте з громадським – щось чомусь поступитися мусить", – закінчив свою розповідь Сичов і попросив пожалувати хоч щось. Куниця дав карбованець, і Сичов пішов.

XXI

Іван Семенович в безглуздій повісті п'янички Сичова, мов у кривому дзеркалі, бачив руїну свого життя. Його особисте життя заступило йому все інше; мав рацію докоряти йому Куниця, але чи мав право винуватити?. Раніше інтимне його життя важило для нього якнайменше. Він, як і інші, витрачав на нього мінімум часу й уваги, беручи його так, як воно давалось. Може, не почни він тоді в собі копатись, не дійшов би до того, що нині є?

Другого дня Іван Семенович відшукав під час перерви Куницю і спитав, що б він зробив на його місці. "Ти от вчора казав, що мусить бути гармонія між особистим життям і громадським... У вас є ця гармонія? А може, й у вас її нема, як і в мене? на перший план випинає – громадську роботу..." – говорив Орловець. "Не хотів я казати тобі, Іване Семеновичу, а скажу наостанці: правий був Писаренко: міщанин ти здоровий", – сказав Куниця. "А ти... сухар!" – кинув йому навздогін Іван Семенович. Це був розрив рішучий і остаточний.

Орловець пішов до "Мон геро", та Сичова сьогодні не було. Не прийшов він і другого вечора, і третього... "Може, він і ніколи не прийде", – вирішив Іван Семенович, цим дуже мало засмучений, бо про що, зрештою, мав він говорити з тим п'яницею; чи

не краще сидіти мовчки, цідячи помалу холодну горілку, думаючи свої думки... А втім, йому навіть і думати не доводиться: все за нього розмірковували інженер Сквирський і співачка Завадська.

Іван Семенович думав, що як людина – чужа вона йому й нецікава, отже, бачить в ній тільки жінку; а раз як чоловік він їй непотрібний, то чи не краще йому іншої пари шукати?.. Та й не довго її шукати, от хоч би й ця білява огрядна балерина з лорнеткою – чим не Завадська? Він вирішив: балерина. А з Завадською лишаються вони надалі хорошими друзями, у всякому разі, він до неї ставитиметься якнайкраще – щиро і вдячно.

От перевірів себе Іван Семенович – і справді, бачить, що ніякого кохання до Ірини Едуардівни в нього немає; отже, й добре, що не хапавсь він на цім будувати свого життя – була б трагедія! Ну, та вона не помиляється, кохає вона Сквирського. Це ясно.

Орловець пішов до Завадської, але в неї не світилося. І вже хотів іти геть, як побачив за кілька будинків дві постаті. Йшла Завадська і Звірятин. Орловець сховався в темний під'їзд, у куток під сходами, що вели на другий поверх. Звідти він чув, як Звірятин говорив їй, що нікому не потрібна її безглузда гра в черницю, бо вона – сама пристрасть, вогонь, що вибухне. "Ах ти ж сволоч!" – хрипко прошепотів Іван Семенович, як грюкнули нагорі двері й на сходах усе затихло. Він вийшов з під'їзду і перейшов на другий бік вулиці, все не спускаючи з очей з освітлених вікон Завадської. Та раптом світло в вікнах погасло. Він протер очі – темно. "Ах ти ж сволоч!" – вирвалось йому стогоном, і він побіг до дверей. Іван Семенович грюкав щосили, поки не вийшла покоївка, яка сказала, що Ірина Едуардівна не приймає, бо вже спить... "Спить? – сипко засміявся Іван Семенович і з присвистом засичав: – Сама?" Покоївка сказала: "Дурень!" і грюкнула перед ним дверима.

Іван Семенович вийшов на вулицю й ще раз подивився на її темні вікна. "Всі ви однакові!" – мов найсуворіший вирок, кинув він в порожнечу безлюдної вулиці і, важко ступаючи, пішов геть, безсилий покласти межі уяві... Він пішов до балерини, яка саме повернулася додому. Вони провели ніч разом.

XXII

Іван Семенович проводив ніч з балериною, але думав про Завадську. Такою жаданою була йому та далека, що мстився за неї цій, близькій. Під ранок він розглядав сонну жінку і думав: нащо йому, що може мати жінок багато, саме Завадська потрібна? Адже він не кохає її – чому ж тільки вона пристрасть його погасити може? А може: хочеш жінку – значить, кохаєш... А може, й правий був Сквирський: "Перевірити себе треба – справжнє лишиться", а Іван Семенович, перевіривши, боїться справжнім назвати те, що лишилося, боїться признатись собі, що кохає Завадську... Згодом думав, що ненавидить Завадську так, як цю гладуху, що, сонна, посопує коло нього... Однакові вони, тільки Завадська ще й бреше до всього, – справжнього кохання шукає... Він устав, не будячи свою випадкову подругу, й непомітно вислизнув геть.

Ніколи вдень не бував у Завадської, а сьогодні пішов, щоб помітити сліди безсонної і безладної ночі. Але Завадська вийшла свіжа й спокійна. З гнівом запитала, що йому

потрібно. Іван Семенович зовсім не так уявляв зустріч. Він хотів справедливо картати її, а вона мала б бути розгублена й засоромлена, самим мовчанням прощення просячи. Спитав за Звірятина. Вона хитнулася, як від удару. "Як ви смієте?" – не вигукнула, а мов здивувалася, долонями закриваючи зблідле обличчя, тільки в очах майнув наче біль. "Що? Болить?" – прихилився він, коротко засміявшись, і, безсилий стримати слова, що в нім клекотіли, кидав їх, не вчуваючи, знав тільки – жорстокі й образливі. Та з кожним словом вона мов виростала перед ним, все вище й вище піднімаючи голову, – немов, ображаючи її, себе принижував. Бажання ще раз побачити в її очах тінь лютило його, як у юнацтві, на гойдалці, – щоб заговорила до нього, щоб попросилася, визнала його перемогу... У розпачі вона сказала, що коли він хоче тіла її, то хай бере і дасть їй спокій. Завадська почала нестримно ридати. Великий жаль полонив Орловця, він гладив її волосся і просив не плакати...

Такий мир запав йому після того, що інколи здавалося – не з ним все це діялось... Як раніше, приходив він вечорами до неї, для нього стояла карафка – маленький знак великої зміни. Цідив чарку за чаркою, посміхався лагідно і ласкаво до Завадської. Коли лишалися вдвох, теж говорили мало, як люди, що добре одне одного розуміють або ж ніколи зрозуміти не можуть... І ще була зміна – не приходив Звірятин. Вона говорила: "Непотрібний він мені більше".

На роботі, коли Звірятин почав казати Орловцю: "А я, вельмишановний, похвалитись вам хочу... Перегони наші..." – не дав йому скінчити фразу Іван Семенович: "От що, інженере Звірятин, умовимось раз назавжди: тільки про справи говоримо. Зрозуміли?" І так сказав це – немов стер усмішку Звірятину; подививсь на Івана Семеновича вражено і злиняв.

Все це засмутило трохи Івана Семеновича. Чому безсилий тепер проти нього цей щасливий його переможець, чи не тому, що знає тепер Іван Семенович – ні він, ні Звірятин... Третій переміг їх – далекий. Та й не тільки Іван Семенович цього певен, інші теж помічають – нудиться тут Завадська, думками – далеко. "Тільки ви й залишилися, Орлику, – пожурилась вона, як гуляли удвох надвечірніми безлюдними вулицями. – Не зуміли піти..." Завадська говорила, що скоро поїде на Урал до Сквирського. Наступного дня вона сказала, що кохає Сквирського. Орловець спитав, за що ж вона його кохає. "Орлику! Дурню! Та хто ж це знає?" – відповіла жінка. Того вечора пішов він від неї раніш, як звичайно. Прощаючись, спробувала перехопити погляд його: "Ну, а ви, Орлику? Скажіть же мені про себе..." Він мовчав. Нахилився і, взявши руку її, припав до неї ніжним і нечутним цілунком.

XXIII

Довго тягнувся сірий зимовий день, але ввечері скінчилися хмари і показалася блакить. На вулицях міста Іван Семенович почував себе млявим і тихим, таким не підходящим до всіх, самотнім... Назустріч йому йшов Сичов, Іван Семенович гукнув на нього і став йому на дорозі. Сичов сказав, що вони незнайомі, а Орловець почав йому пригадувати пивничку "Моп геро" і біографію, яку він розповідав. "Біографію? – майнув Сичов поглядом уздовж вулиці. – Котру саме?" І посміхнувся поважно: "У кожного їх дві

найменше. Одна – для всіх, друга – для самого себе". Сичов вдавав, що про ніяку любов не розповідав, і пішов собі далі. Орловець гукнув його і чомусь віддав усю свою чималу зарплатню. Сичов взяв і пішов, аж тоді Іван Семенович згадав, що не лишив собі й копійки: не буде чим за схов одягу в театрі заплатити.

У театрі Мюфке позичив грошей Орловцю і провів його до переодягальні Завадської, яка того вечора давала останні гастролі. На цю подію зійшлося усе місто, Орловець бачив Писаренка, Скорика, Звірятина, Трьохсвятського...

Завадська зустріла Орловця своїм звичним "Орлику!". Іван Семенович побачив, яка вона справді... прекрасна. Жінка говорила, що після цього останнього виступу поїде до Сквирського, а там зрозуміє, чи змогла б кинути музику, дізнається, що для неї дорожче... Завадська сказала, що щаслива. Вона пішла за шовкову завісу закінчувати грим і хотіла продовжити розмову з Орловцем. Але йому чомусь стало нудно, він не уважно слухав її. Чого він тут, в прибиральні цієї співачки? Що йому до її перемог і успіхів? Він тихенько відчинив двері і пішов геть. У фойє він зустрів Писаренка, який повідомив, що остаточно ухвалено дати Івану Семеновичу довгочасну відпустку... "Ну, а недуга як твоя? Не лікуєшся, мабуть? Змарнів..." – спитав Писаренко. "Недуга моя кінчилась", – сказав Орловець і пішов до свого місця в четвертій ряді. Сівши, заплющився і згадав перший раз, коли побачив Завадську. Пригадував все, що сталося з ним після того, аж доки розплющився. "Я це бачив уже", – нудно промовив Іван Семенович і, вставши, попростував до дверей. Черевики йому тихо рипіли.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу